

نشانه شناسی گفتمانی^۱ در نقوش سیمرغ و عقاب بر لباس شاه ساسانی

* ناهید حسینی

** دکتر محمدحسین همافر

** دکتر فرزانه سجودی

چکیده: در مقاله حاضر تلاش می‌شود نقشمایه‌های لباس شاه ساسانی با رویکرد نشانه شناسی گفتمانی بازخوانی شود. این رویکرد در بازخوانی و تبیین نمونه‌ها در عین تأکید بر عناصر نشانه شناختی به زمینه‌های اجتماعی، سیاسی و ایدئولوژیکی وارد می‌شود. در مقاله حاضر متن^۲ تصویری مورد بررسی، نقش لباس شاه، یعنی مسند اول قدرت است و نگاه نشانه شناختی، به طور اجتناب‌ناپذیری در تعامل با روابط و عناصر مربوط به گفتمان قدرت قرار می‌گیرد و پژوهش وارد حوزه تحلیل گفتمان انتقادی^۳ می‌شود و از این رو رمزگان‌های^۴ اجتماعی، سیاسی و ایدئولوژیکی مد نظر قرار می‌گیرد. در این تحلیل از طریق دلالت‌های ضمنی^۵ گزاره‌های تلویحی طبیعی شده که ماهیتی ایدئولوژیک دارند، رمزگشایی می‌شود. در واقع سئوال اصلی مقاله آن است که آیا نقوش لباس شاه در دوره ساسانی از مفاهیمی ویرای مفاهیم اولیه برخوردار است؟ و گفتمان غالب این نقوش با توجه به کاربردشان چیست؟ این مقاله سعی دارد در جریان تحلیل و بازخوانی نشانه‌ها^۶ به گفتمانی نزدیک شود که گمان می‌رود نیت حاکمان بوده است و در نهایت بر این باور است که نقش مایه‌های لباس شاه در دوره ساسانی وسیله‌ای برای مشروعیت بخشیدن به مسند قدرت است.

واژگان کلیدی: نشانه شناسی گفتمان، لباس شاه، قدرت، نقش سیمرغ، نقش عقاب

◆ مقدمه

در نقش لباس به عنوان متن، ساز و کارهای معناسازی یا همان رمزگان‌ها^۷ دخیل هستند که گفتمان حاکم بر تصویر را تولید می‌کنند و برای رسیدن به معنای اصلی در فرآیند خوانش تحلیل انتقادی گفتمان رمز گشایی^۸ می‌شوند. بستر نقوش لباس، حاکم و مسند قدرت است که به طور یقین مفاهیم قدرت و ایدئولوژی و همچنین بافت وسیع اجتماعی و فرهنگی را وارد تحلیل می‌کند. نشانه‌شناسی گفتمانی در جریان تحلیل این مفاهیم را به مثابه رمزگان، رمز گشایی می‌کند. در واقع هدف مقاله حاضر بررسی نشانه شناختی نقوش در متن لباس و دلالت‌های مستقیم^۹ و ضمنی آن، بر اساس رمزگان‌هایی که گفتمان لباس را در ارتباط با مسند قدرت شکل می‌دهد انجام می‌گیرد. غالباً این نقوش با مسائل اعتقادی مردم ارتباط تنگاتنگ دارد و این کارکردهای دینی و آئینی در گفتمان با مسند حکومتی و قدرت قرار گرفته‌اند. پژوهش حاضر در مسیر بررسی ارزش‌های دلالتی نقش‌مایه‌ها و روابط آن با مسند

نقوش لباس شاه در دوره ساسانی (۲۲۴م-۶۵۱م) بارها توسط پژوهشگران مورد بررسی قرار گرفته‌اند اما برای خوانش مجدد آن نیاز به رویکردی متفاوت احساس می‌شود تا آنچه فرا معنا است در این متون تصویری مورد تحلیل قرار گیرد. دوره مورد نظر حکومت ساسانیان و لباس خسرو دوم است که نقش سیمرغ معروف ساسانی و عقاب بر آن بافته شده است. هر نقشی در زمان خود به عنوان متنی تصویری، کارکردی نشانه‌ای دارد چرا که هر چیزی، در هر فرهنگی، کارکرد نشانه‌ای خود را دارد از جمله پوشاک. به عنوان مثال تکه‌ای از پوشاک قبل از اینکه نشانه باشد، یک چیز است و ممکن است در یک نگاه خیلی معمولی فقط پوشش و محافظ در مقابل عوارض آب و هوایی باشد، اما رویکرد نشانه شناسی به این می‌پردازد که تکه‌های پارچه و لباس چگونه به نشانه تبدیل می‌شوند و در یک فرهنگ ارزش دلالتی پیدا می‌کنند و به عنوان یک حوزه اجتماعی در گفتمان مداخله می‌کنند. (سجودی، ۱۳۸۷)

این مقاله مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد: با عنوان « بررسی نقوش البسه ی حاکمان ایران با رویکرد نشانه شناسی گفتمان »

* **نویسنده مسئول:** کارشناس ارشد پژوهش هنر دانشگاه آزاد اسلامی-تهران مرکز، دانشکده هنر و معماری hosseini6182@yahoo.com

** استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز، دانشکده هنر و معماری homafarmh@yahoo.com

** دانشیار دانشگاه هنر تهران، دانشکده سینما و تئاتر . fsojoodi@yahoo.com

از سوابق درخشان فن بافندگی، توسعه نساجی را سرلوحه برنامه های خود قرار داد و با ایجاد و حمایت از کارگاه های بافندگی در شهرهای بین النهرین، فارس، خوزستان زمینه مناسبی را برای رشد این صنعت فراهم کرد و با تنوعی از منسوجات پشمی، ابریشمی، پنبه ای و کتان بازاری جهانی را به دست آورد. در مورد دوره ساسانی باید گفت که خوشبختانه مدارک مادی فراوانی به صورت ده ها قطعه پارچه در دست است. اما پوشاک شخصیت های حجاری شده در طاق بستان جز اصیل ترین مدارک محسوب می شوند. (ریاضی، ۱۳۸۲: ۳) در طاق بستان در کرمانشاه صحنه های حجاری از شکار گراز، شکار گوزن، خسرو سوار بر اسب وجود دارد که در آن ها بیش از هشتاد طرح و نقش و تنوع مدل لباس دیده می شود. این مدارک عوامل بسیار مهمی در شناخت و منشأ بافته های ساسانی به حساب می آید. از روی نقوش البسه افراد حجاری شده می توان دریافت که سبک جامه ها، نقش ها و ترتیب های طرحی در دوره ساسانی براساس مقام هر فرد تفاوت داشته است و نقش لباس شاه در تمام حجاری ها یک نقش است. در نقش برجسته های طاق بستان، سه حجاری مورد توجه است یکی صحنه شکار گراز که شاه و همراهانش را نمایش می دهد و شاه دوبار در دو قایق تصویر شده است و نقش سیمرغ بر لباس او دیده می شود. (تصاویر ۱ و ۲)

قدرت حرکت می کند. کارکرد نشانه های متفاوت این نقوش در متن لباس حاکم اهمیت خوانش مجدد آن را دوچندان می کند.

◆ پیشینه تحقیق

نگاه نشانه شناختی به پوشاک برای نخستین بار، به طور جدی توسط رولان بارت ۱۰ انجام شد. او تعداد زیادی از مجلات پوشاک و مد عصر خود را مورد مطالعه قرار داد. اما در ایران نیز نگاه های خاص و نقادانه به این مقوله وجود دارد، از جمله می توان به مصاحبه ای اشاره کرد که سجودی با روزنامه اعتماد در این زمینه داشته است. (سجودی، همان)

◆ روش تحقیق

از آنجا که پژوهش حاضر تحلیل نشانه شناسی گفتمانی است واحد تحلیل شونده در آن متن است. در این روش که یک روش کیفی است برای انتخاب نمونه ها از روش غیر احتمالی استفاده می شود که به روش وضعی معروف است و در آن نمونه ها بر اساس نظر پژوهشگر انتخاب می شوند، یعنی پژوهشگر براساس تجربه شخصی خود و یا تجارب تکراری و مشابه دیگران نمونه ها را انتخاب می کند.

◆ نقش لباس حاکم در دوره ساسانی

در نیمه دوم قرن سوم میلادی پس از یک دوره فترت در حیات اقتصادی ایران، دولت تازه تأسیس ساسانی با آگاهی

■ تصویر ۲: شاه در لباس مزین به نقش سیمرغ در پایان شکار گراز (ریاضی، ۱۳۸۲: ۵۹)

■ تصویر ۱: شاه در لباس مزین به نقش سیمرغ در حال شکار گراز (ریاضی، ۱۳۸۲: ۵۹)

تصویر ۲: جزئیات نقش سیمرغ بر لباس شاه در دو قایق (ریاضی، ۱۳۸۲، ۱۳۰)

شلوار در دواير متوالی و به صورت زیگزاگ است. حد فاصل سیمرغ‌ها را گل‌های ترکیبی که نقش فرعی‌تری دارند تشکیل می‌دهند. طرح آن گل چهارپری است که روی چهارگلبرگ آن با گلبرگ‌های قلبی شکل که سه‌تایی هستند تزئین شده است. (تصویر ۵) سومین صحنه شکار گوزن است که درست مقابل صحنه شکارگراز قرار گرفته است و بر روی شلوار شاه نقش یک جفت عقاب روبروی یکدیگر ترسیم شده است. (تصاویر ۷، ۶)

لباس شاه دارای یک جفت سیمرغ متقارن بزرگ است که به نظر می‌رسد این سیمرغ‌ها روی نقوش گل چهارپری گلدوزی شده باشند. (تصویر ۳) در صحنه دوم خسرو پرویز سوار بر اسب خود، شب‌دیز است و نقش سیمرغ از زیر زره او پیداست. (تصویر ۴) با مقایسه طرح سیمرغ قلبی و طرح سیمرغ شلوار در می‌یابیم که نقش سیمرغ‌های شلوار شاه ظریف‌تر و پیچیده‌تر از نقش اول است. نقش سیمرغ بر روی

تصویر ۵: جزئیات نقش سیمرغ بر شلوار شاه سوار بر اسب در زیر زره (ریاضی، ۱۳۸۲، ۱۴۵)

تصویر ۴: شلوار شاه سوار بر اسب در زیر زره (ریاضی، ۱۳۸۲، ۵۴)

تصویر ۷: بزرگ‌نمایی نقش عقاب بر لباس شاه (ریاضی، ۱۳۸۲، ۱۷۱)

تصویر ۶: نقش لباس خسرو پرویز در صحنه شکار گوزن، طاق بستان (ریاضی، ۱۳۸۲، ۱۷۰)

◆ رمزگانها^{۱۱} در نشانه‌شناسی گفتمانی

هر ارتباط سرشار است از معانی ضمنی، تلویحی، استعاری و کنایی که بی‌تردید بر اساس رمزگان‌های درونی شده در دستگاه فرهنگی قابل دریافت هستند و رمزگان نهادی است که چه از وجودش آگاه باشیم و چه نباشیم به تعدیل، تعیین و از همه مهمتر تولید معنی می‌پردازد و نتیجه می‌گیرد که هر متنی، چنانچه به درستی تحلیل شود، نه بازتاب واقعیت بلکه تولیدکننده و تکثیرکننده واقعیت است. رمزگان‌ها جنبه اجتماعی و تاریخی دارند، اکتسابی‌اند و چون بدنه‌ای از دانش باید فرا گرفته شوند. متنوع‌اند از رمزگان زبان گرفته تا رمزگان‌های پوشاک، غذا، آرایش، مد، ادا و اطوار، اشارات و... در جامعه نیز به گونه‌ای ناهمگن پراکنده‌اند و هر جامعه نسبت به رمزگان‌های متفاوت ممکن است به گروه‌های اجتماعی متعددی تقسیم شود. از سطوحی عام و فراگیر و حتی جهانی (مانند برخی ژست‌ها) گرفته تا سطوحی بسیار خاص را دربر می‌گیرند. پیوسته با هم در تعامل‌اند. زبان هیچگاه بدون حالت بیانگر بدن و ژست و ایما و اشارات به کار گرفته نمی‌شود. رمزگان پوشاک، در کنار رمزگان زبان، و رمزگان آداب و آیین مجموعه چگونگی حضور یک فرد در یک مراسم را تعیین می‌کند. (سجودی، ۱۳۸۷، ۱۵۳)

برای الام^{۱۲} نیز رمزگان از اهمیت ویژه‌ای در تحلیل برخوردار است و معتقد است که هم برای رمزگذاری و هم برای رمزگشایی متن ما وابسته به رمزگان‌های کم و بیش مشترک بین منبع‌ها و مخاطبان است و از نظر او رمزگان مجموعه قوانین همبستگی است که ناظر بر شکل‌گیری روابط نشانه‌ای‌اند. که از طریق آن‌ها به زندگی‌مان معنی می‌دهیم. (الام، ۱۳۸۳، ۷۴) در اینجا شش، زیررمزگان مرتبط با نقوش مورد نظر شرح داده می‌شود.

۱- رمزگان‌های تصویری

رمزگان‌های تصویری در تئاتر، قواعد ساخت صحنه و محدودیت‌های ناظر بر آن هستند که در این مقاله قوانین نقش‌پردازی بر پارچه و عوامل آیینی و مفاهیم آن‌ها که باعث می‌شوند این نقوش بر لباس‌ها ظاهر شوند مد نظر است.

۲- رمزگان‌های مکانی^{۱۳}

مکان در متن تصویر رمزی است که گشوده شدن آن پاسخی به گفتمان خواهد بود. مجموعه مشاهدات و نظریات مربوط به چگونگی بهره‌برداری انسان از مکان در حکم یک مسئله خاص فرهنگی، رمزگان مکان را می‌سازند. رمزگان روابط مکانی عبارتند از پایین مرکز، بالای مرکز، چپ

پایین، چپ بالا و غیره که اغلب در فرآیند رمزگشایی مورد توجه هستند. برای مثال برای تضمین موقعیت مسلط شخصیت مورد نظر، معمولاً موقعیت پایین صحنه انتخاب می‌شود و همچنین از سطوح مختلف برای نشان دادن شأن افراد (سطح بالا= مهم، سطح پایین= فرودست). (همان قبلی، ۸۴)

۳- رمزگان‌های عام حرکتی

رمزگان حرکتی عبارتند از حرکات، ایما و اشاره، حالات چهره، حالات بدن و... که در بازخوانی آن‌ها بایستی به قراردادهای تفسیر حرکت در رمزگان فرهنگی جامعه مراجعه شود.

۴- رمزگان‌های معماری و صحنه

در بازخوانی این ترکیب بندی‌های وسایل و ابزار موجود در صحنه مورد توجه قرار می‌گیرد.

۵- رمزگان‌های پوشاک

در بررسی این رمزگان به قواعد تفسیر پوشاک از نظر شأن اجتماعی، شخصیت، جایگاه شغلی و سن توجه می‌شود.

۶- رمزگان‌های ایدئولوژیکی

بنابر نظر فرکلاف^{۱۴} روابط قدرت، نامتقارن، نابرابر و سلطه آور است. از این رو او برای توجیه این نامتقارن بودگی و نابرابری به ایدئولوژی روی می‌آورد. زیرا ایدئولوژی توجیه کننده سلطه و روابط نابرابر قدرت است. فرکلاف ایدئولوژی را ساخت‌های معنایی می‌داند که در تولید، بازتولید و تغییر روابط نابرابر قدرت نقش دارد. در نتیجه معنا در فهم ایدئولوژی اهمیت بسیاری دارد زیرا معنا در خدمت قدرت است (سلطانی، ۱۳۸۴، ۶۲) الام رمزگان ایدئولوژیکی را در سه وجه نظم اجتماعی، اقتصادی و اصول سیاسی می‌بیند. در مورد نظم اجتماعی و اقتصادی، آن‌ها را در قواعد حاکم بر سلسله مراتب اجتماعی شخصیت‌ها و روابط آن‌ها می‌داند، که قطعاً در پوشاک و نقوش آن نیز قابل بازخوانی است و اما در مورد اصول سیاسی او قیدها و قراردادهایی را که ناظر بر تفسیر روابط قدرت و همچنین ناظر بر رمزگشایی کلی معناهای متنی است به عنوان رمزگان‌های کاربردی می‌شناسد.

◆ گفتمان^{۱۵}

گفتمان‌ها نظام‌های تولید معنا هستند، دستگاه‌های تنظیم‌کننده روابط بین قدرت و دانش، و تولیدکننده حقیقت هستند، به نظر می‌رسد به لحاظ نظری آن‌ها را همچون رمزگان‌ها می‌بینیم. تحلیل‌گران گفتمان در هر

نیک و داروهای موثر است. در گزیده های زاداسپریم سیمرغ با پرواز خود سبب فرو ریختن تخم درخت «همه تخمه» می‌شود. (بهار، ۱۳۷۸، ۲۲۴)

سنن در اوستا علاوه بر معنای سیمرغ نام حکیمی دانا بوده که توسط فروهر در فروردین یشت مورد ستایش قرار گرفته است. عمر این پرنده اسطوره‌ای هزار و هفتصد سال است و نگهبان و توتوم قوم سکائی بوده است. (کویاجی، ۱۳۷۹، ۷۸) او هر سیصد سال تخم می‌نهد و پس از بیست و پنج سال جوجه‌اش از تخم بیرون می‌آید. (یاحقی، ۱۳۷۵، ۲۶۷)

«عقاب» یا «شاهین» پرنده‌ای است شکاری با بال‌های پهن و گسترده که آن را سلطان آسمان و پرندگان می‌دانند. در اوستا این پرنده تحت عنوان «وَارَغَن» آمده است که بسیاری از مستشرقان آن را همان سنن می‌دانند. این پرنده بزرگ در عربی عقاب و در فارسی مرغ شاهی یا شاهین نامیده می‌شود. عقاب نماد همه ایزدان آسمان، خورشید، رهایی از بند، پیروزی، سلطنت، قدرت و اقتدار است. (کوپر، ۱۳۷۹، ۲۲۱)

کارنوی نیز معتقد است که شاهین مرغی است که در نظر میترا مقدس است و در بسیاری از سنگ نگاره‌های میتزایی حضور دارد. (کارنوی، ۱۳۸۳، ۱۰) عقاب نمادی از بهرام ایزد فتح و پیروزی است. در بهرام یشت، بهرام در هفتمین تجلی خود در غالب مرغ وارغن بر زرتشت آشکار می‌شود و به انواع و اقسام نیروها و توانایی‌های طبیعی و ماورای طبیعت انسانی و حیوانی مجهز است، تا فتح و نصرت را به همراه داشته باشد. (پوردادود، فرهنگ ایران باستان، ۱۳۷۷، ۱۲۴) عقاب یا شاهین نماد و مظهر اصلی روحانی و فرّه ایزدی است. در زامیاد یشت فره در پیکر مرغ شاهین از جمشید جدا می‌شود. (پوردادود، یشت‌ها، همان، ۲۲۶)

اگر صفات بیان شده در این کتب و مستندات را در مورد سیمرغ و عقاب کنار هم قرار دهیم به مجموعه کلمات ذیل دست می‌یابیم. «حیات گیاهی- حکیم دانا- خارق‌العاده و شگفت- زیبایی- نگهبان- همه ایزدان آسمان- خورشید رهایی از بند- پیروزی- سلطنت- قدرت- اقتدار- در نظر میترا مقدس- رب‌النوع طوفان- بهرام ایزد فتح و پیروزی- محافظ آتش ایزدی- فرّه ایزدی- چیره شدن بر دشمنان- سر خداوند»

آن چه از این کلمات مستفاد می‌شود نیکی است، خیر است، فتح است، در واقع دلالت بر تمام کمال‌ها و صفات مثبتی که یک حاکم می‌تواند داشته باشد دارد. پس چنین پرنده‌ای با چنین صفاتی به حق می‌تواند، همه آنچه را که شاه قصد دارد در برابر چشمان بینندگان از خود به نمایش بگذارد، بیان کند و قادر است از میان تمامی موجودات

حال متن را بررسی می‌کنند و از آنجا که متون حاصل عملکرد رمزگان‌ها هستند و رمزگان‌ها نظام‌های کلی بی‌غرض و ثابت نیستند، بلکه به نظر می‌رسد پیوسته با رمزگان‌های خاص یا رمزگان‌های فرعی بیش رمزگذاری شده روبرو هستیم. پس گفتمان‌ها رمزگانند. رمزگان‌های خاص و بیش رمزگذاری شده یا به عبارتی نشاندار که ساز و کارهای تولید معنا و ارزش را در جهت تثبیت قدرت و تولید باورهای جمعی به مثابه حقیقت و تولید دانش و همچنین در سوی دیگر مقابله با قدرت و دانش و حقیقت تثبیت کننده قدرت از [موضع گفتمان قدرت]. هدایت می‌کنند. (سجودی، ۱۳۸۷، ۱۸۰)

شعیری^{۱۶} گفتمان را عملیاتی می‌داند که گفته‌پردازی می‌کند و در طی آن آنچه که معنا ساز است خلق می‌شود و به تولید و بازتولید معنا می‌پردازد به طوری که متن حجم عظیمی از تولیدات متنی و نشانه‌ای است که در حافظه جمعی انباشته و متورم شده است. این داده‌ها توسط افراد جامعه در ذهن فراخوانده می‌شوند و زنده هستند و در رقابتند تا با ایجاد پرسپکتیو جدید منجر به تولید، بسط و توسعه معنایی نو، بدیع و غیره منتظره شوند. (شعیری، ۱۳۸۳، ۷۰)

درست زمانی که معنی دچار نشستی (تناقض) می‌شود گفتمانی شکل می‌گیرد و معنی را دچار تردید می‌کند و در واقع شرایط یکسان و عمومی معنی را به فرایندی ویژه و خاص تبدیل می‌کند. در این میان گفتمان مسئول مستقیم چنین تبدیلی است. (همان، ۶۰)

در گفتمان انتقادی هدف کاربردی کمک به افزایش هوشیاری نسبت به زبان قدرت است به این معنا که به مردم کمک کنیم تا بفهمند تا چه اندازه زبانشان مبتنی بر مفروضات عقل سلیم نیست و اینکه چگونه این مفروضات مبتنی بر عقل سلیم از نظر ایدئولوژیک به وسیله روابط قدرت شکل گرفته‌اند. (سلطانی، همان، ۶۰)

◆ بررسی گفتمان نشانه شناختی رمزگان های سیمرغ و عقاب در متن لباس شاه ۱- رمزگان های تصویری

در مورد نقش سیمرغ و عقاب این قواعد و علل تصویرپردازی آن‌ها به شرح و توصیفات برمی‌گردد که در متون ادبی و تاریخی بر جای مانده است. سیمرغ پرنده‌ای است اسطوره‌ای که در اوستا «سِنَن» و در پهلوی «سین مرو» خوانده می‌شود. (پوردادود، ۱۳۷۷، ۵۷۵) در روایات مزدیسنايي سیمرغ را پرنده‌ای پستاندار می‌دانند که بر بالای درخت «ویسپوبیش» یا «بسیار تخمه» لانه دارد. این درخت در میان دریای فراخکرد برپاست و درختی است که دارای داروهای

مقدسی که در اوستا و سایر کتب آن دوره آمده است برگزیده شود و بر روی اولین جلوه ظاهری شاه، یعنی لباس او حضور یابد و صفت اصلی «نشان سلطنتی» را با خود داشته باشد. این دو نشانه در عمق باورهای مردم و جامعه، با صفات نامبرده، رسوخ کرده بود و نکته حائز اهمیت این است که در جامعه‌ای طبقاتی مانند جامعه ساسانی^{۱۷} این رمزگان، در تمام گروه‌های اجتماعی خوانشی یکسان دارد و نگاه و دانش طبقه پایین نسبت به آن همان اندازه قداست دارد که طبقه فرادست و در هر طبقه تولید کننده و بازتاب دهنده همان مفهومی است که از آن انتظار می‌رود.

۲- رمزگان های مکانی

رمزگان‌های مکانی در شرح بارگاه شاه و بارعام او قابل بررسی هستند. در اینجا توصیف قصر ساسانی را می‌خوانیم:

از تمام جلال و شکوه ساسانیان پایتخت آنان تیسفون بود که قصر سلطنتی می‌باشد و طاق کسری خوانده می‌شود. وسط نمای بدون پنجره عمارت که دارای طاقچه هائی می‌باشد تالار بزرگ به طول تمام عمارت ساخته شده بود. یک عالم زنده و یک روح جاویدی در پس این دیواری که امروز، یکه و تنها در وسط این بیابان برپا است، وجود دارد و با استعانت روایات و نوشته‌هایی مورخین، مخیله ما می‌تواند این دیوارهای خاموش را تجدید تجلی داده و این تالار بزرگ را از صور انسانی و البسه رنگین دلفروز و تولو جواهرات ذی قیمت مملو سازد. کف تالار با قالی‌های نرم مفرش شده و قسمت‌های زیادی از دیوارها نیز در پس قالی‌ها مستور هستند.

نخست شاه در ته تالار و در پشت پرده‌ها مخفی است که اطراف آن را به فاصله‌های معین صاحب منصبان عالی رتبه و بزرگان کشوری احاطه نموده‌اند. مثلاً صدراعظم، یا بزرگترین روحانی عالم زرتشتی یا سردار کل قشون یا مهرداد و رئیس دارالانشاء سلطنتی و سایر وزرا و عده زیاد دیگری از مأمورین درباری و کشوری و لشکری مثل رئیس دربار و پیشخدمت‌های مخصوص و رئیس قشون‌داران و رئیس اصطبل، رئیس قراولان مخصوص شاهی نیز جزو حضار این تالار می‌باشد. دفعتهاً پرده‌ها پس‌رفته و پادشاه پادشاهان نمایان می‌شود. روی مسند نشسته جامه چین‌داری از زری در بر نموده و شلواری که از مفتول‌های طلا و با دست بافته شده در پای نموده، موی‌های سرش با کمال قشنگی شانه شده و حلقه حلقه در اطراف سر و صورتش قرار دارند. در انتهای ریشش نیز حلقه‌ای از طلا دیده می‌شود. تاج شاهی که دارای یکصد عدد مروارید خیلی درشت و تعداد زیادی نگین‌های یاقوت و زمرد می‌باشد، به وسیله زنجیری از طلا

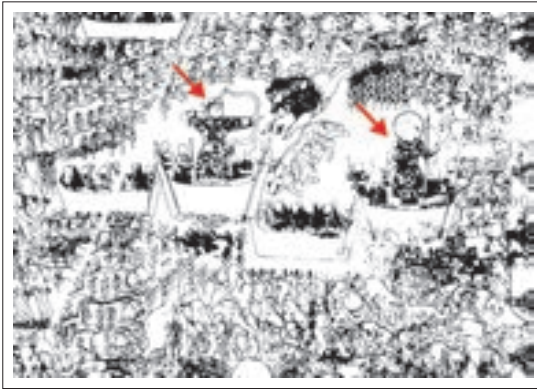
از سقف بالای سر شاهنشاه آویزان شده و این تاج به قدری سنگین است که سر هیچ انسانی طاقت تحمل آن را ندارد. (کریستین سن، ۱۳۸۰، ۶۳-۶۲)

این جلال و شکوه در یک تالار بزرگی که روشنایی و نور ضعیف آن از یکصد و پنجاه روزنه سقف که قطر هیچ یک از آنها بیش از ۱۲ الی ۱۵ سانتیمتر نبود به قدری در وجود اشخاصی که برای دفعه اول در آن حضور می‌یابند موثر است که بی‌اختیار در مقابل این جلال به زانو خواهند آمد. به محض آنکه شاه نمایان می‌شود اعیان مملکت و درباریان به علامت احترام دست راست را بلند نموده و انگشت سبابه را در محاذات چشم به طرف شاه نگاه می‌دارند و در همین حالت باقی می‌مانند. بین شاه و اعظم مملکت یک پرده بود که او را از انظار مستور می‌داشت. مسعودی می‌گوید که این پرده در فاصله ده ذراع از شاهنشاه و ده ذراع از اولین ردیف درباریان قرار داشته و پاسبانی آن به یکی از پسران یک نفر از اعیان ملقب به خرمباش سپرده شده است. وقتی که شاهنشاه میل می‌کرد با چند نفر از درباریان محبوب خود در مجلس مخصوصی ملاقات نماید، فوراً به حکم خرمباش یک نفر به قبه قصر رفته و با صدائی که عموم حضار بشنوند ندا می‌داد: مراقب زبان خود باشید، زیرا امروز در حضور پادشاه هستید. (همان، ۶۳)

بررسی روابط مکانی در این توصیف چند نکته جالب را عیان می‌کند. اینکه جایگاه مکانی شاه در انتهای تالار قرار گرفته و برای رسیدن به آن باید از جلوی بسیاری از درباریان عبور کرد تا به او، آن هم در پشت یک پرده رسید. چنین موقعیتی شخص ملاقات‌کننده را با موانع متعددی روبرو می‌کند و او در هر قدم به سوی شاه، با مانعی روبرو است که مانع اول نگاه درباریان و اطرافیان بر شخص و مانع دوم بعد و مسافت تا رسیدن به شاه و مانع سوم پرده.

هر سه این موانع مفهوم دست نیافتنی را در ذهن شخص متبلور می‌کند. بعد از کنار رفتن پرده همه این عوامل تأکید بر مقامی الوهیت شاه در بالای تخت قرار دارد. این صحنه کاملاً گویای موقعیت مسلط شاه و نشان از شأن او در برابر سفرای خارجی و دیگران دارد. در خوانش رمزگان مکانی که حاکی از موقعیت فرا دست است متعلق به شاه است، توأم با جلال و شکوه و به صورت دست نیافتنی و ماورائی و سطح پایین که نشان از موقعیت فرودست دارد، متعلق به سایرین توأم با حقارت است.

صحنه دیگر به نقل از نفیسی چگونگی حضور شاه در برابر مردم عادی بوده است که او به ندرت در انظار مردم ظاهر می‌شده و فقط در جشن عید نوروز یا جشن مهرگان یا زمانی که به مسائل مهم مملکتی پرداخته می‌شد به

تصویر ۸: صحنه شکار گراز، حجاری های طاق بستان (ریاضی، ۱۲۸۲، ۵۶)

تصویر ۹: صحنه شکار گوزن، حجاری های طاق بستان (کریستین سن، ۱۲۸۰، ۲۲۵)

در صحنه شکار گوزن هنرمند حجار، شاه را در سه حالت (تصویر ۹) و در صحنه شکارگراز او را در دو حالت نقش کرده است (تصویر ۸) و در هر دو صحنه با این عمل خواسته به نوعی حرکت را تداعی کند، یعنی نوع تصویرگری، رمزگان های خاص را مشخص می کند.

اولین نکته ای که به چشم می خورد قدبلند شاه، نسبت به سایرین است. کاملاً واضح است که این بزرگی ابعاد، مقام، شأن و مرتبه او را نسبت به سایرین مشخص می کند. در این صحنه شاه با درباریان همراه است و آن ها در واقع به تفریح مشغولند و حضور مردم در آن نیست، در نتیجه بعد شکوه و جلال شاه، بر بعد ارباب و ایجاد ترس غلبه دارد. شاه در حال جهیدن با اسب است یا یورتمه رفتن با آن، کاملاً براق و در اوج اقتدار به نمایش در آمده است. حالت او قائم، کشیده و استوار است و حتی در حال تیراندازی این ژست حفظ شده که بر شکست ناپذیری و استواری او تأکید دارد. در همه حالات ژست پیروزمندانه و فاتحانه با او همراه است، یعنی در تمام صحنه ها حالت بدن و حرکت او حاکی از فتح و پیروزی است.

صحنه ای دیگر که در آن خسرو سوار بر اسب محبوب خود شبذیز است با زره جنگی، کلاه خود و شمشیر و

عنوان مثال وقتی شخص مقتدری جنایت یا خیانتی کرده بود، بار عام داده می شد و حضور شاه در این بار عام در حلقه روحانیون بود. (نیسی، ۱۳۸۴، ۳۰)

می بینیم که حضور شاه در برابر مردم در دو حالت بوده است: اول در جشن ها، آن هم در جشن بسیار مهم نوروز که ریشه های اعتقادی و مذهبی ساسانیان یعنی دین زرتشتی در آن دیده می شود. این همنشینی مکانی تأکید دوباره ای بر نگاه روحانی و مقدس به شاه و فرا بودن شاه است که در این مراسم آئینی در کنار مردم ظاهر می شود و آن در هنگامی است که مردم در شادی و فرح به سر می برند. اما این شادی با حضور شاه همراه است و به نوعی بر نقش شاه در این خوشی تأکید دارد و در کل به دنبال ایجاد دیدگاه مثبت در اذهان عموم نسبت به شخص شاه است.

حضور دیگر شاه در برابر مردم برای رسیدگی به جنایت است. این حضور نوعی تنبیه شخص در مکانی در حضور مردم بوده است که برای مرعوب کردن و ترساندن مردم بوده است. قرار گرفتن اجرای حکم برای خائنین در مکانی در حضور مردم و شاه در کنار هم نوعی تأکید دوباره بر اقتدار و اجرای قانون و عدالت توسط شاه است که به طور ضمنی ترس و ارباب همگان را از اجرای عملی حکم در مورد خائنی ایجاد می کند. به خوبی دیده می شود که در روابط مکانی صحنه های یاد شده مفاهیم مورد نظر شاه و مسند قدرت بارمژگان های روابط مکانی کاملاً موازی عمل می کند و در انتقال مفاهیم آن گونه که مورد نظر است، کار می کند.

۳- رمزگان های عام حرکتی

ژست ها و حالت های ایستادن، نشستن یا ژست های دیگر شاه در تصاویر شکار او در نقش برجسته طاق بستان به خوبی دیده می شود. کریستین سن شرح مفصلی از تمام جزئیات حالات شاه و همراهان او آورده است و بیان می دارد که خسرو پرویز شکارگراز و بز کوهی را دوست دارد. دام های زیادی در اتاق دریاچه گسترده شده که محاط به نیزارها می باشد. پادشاه و همراهان شکارش با لباس های فاخر و مرصع به جواهرات و مرواریدها و منقوش به اشکال طیور و گل ها در قایق ها سوار شده و از قایق به گرازهایی که گرفتار دام شده اند با کمان ها تیر می اندازند. قایق های دیگری مملو از زن هایی است که برای تفریح جمعیت چنگ می نوازند. شکارها را در پشت فیل ها حمل می کنند. روز دیگر شکار بزکوهی است که باز به وسیله دام عمل می نمایند. پادشاه در زیر چتری سوار اسب شده و نوازندگان در بالای چوب بست قرار گرفته اند. شکارها نیز روی فیل ها و شترها حمل و نقل می شود. (کریستین سن، ۱۳۸۷، ۶۳)

لباسی مزین به نقش سیمرغ در ابعادی فوق العاده بزرگ نقش شده است. (تصویر ۴)

شاید رعب انگیزترین تصویر خسرو باشد که در لباس رزم حجاری شده است و در اولین برخورد ترس و حقارت، دو حسی است که بر بیننده غلبه می‌کند. جالب است که حجار در تصویری که لباس جنگ به تن شاه است طوری عمل کرده که نشان سیمرغ از زیر زره شاه خودنمایی کند و تأکید و عمدی مضاعف در همنشینی این دو بعد دیده می‌شود. زاویه شاه نسبت به بیننده در این تصویر از بالا به پایین است و بر اساس رمزگان مکانی مفهوم حقیر شمردن شخص به وضوح از آن استنباط می‌شود.

۴- رمزگان های معماری و صحنه

همان‌طور که در شرح صحنه‌های مختلف حضور شاه گذشت اسباب و لوازم متعددی در این کاخ و کنار خسرو، همنشین با او قرار گرفته‌اند که تعداد آن‌ها کم نیست. کریستین سن به بسیاری از آن‌ها اشاره می‌کند ولی جدا از وسایلی که شرح آنها آمد شاه ساسانی به داشتن عجایبی شهره است که مورخان در مورد آن‌ها بسیار نوشته‌اند. شرحی از این عجایب به نقل از کریستین سن در اینجا آورده می‌شود.

عجایب بارگاه خسرو پرویز ورد زبان مورخان ایرانی و عرب است. بلعمی و ثعالبی دوازده چیز شگفت از خسرو حکایت کرده‌اند. از آن جمله: قصر تیسفون، درفش کاویان، زن او شیرین، رامشگران و مغنیان دربار، غلامی به نام خوش از روگ، اسب شب‌دیز و فیل سفید. از عجایب دستگاه پرویز شطرنجی بود، که مهره‌هایش را از یاقوت و زمرد ساخته بودند و دیگری نردی از بسد و فیروزه، دیگری قطعه زری به وزن ۲۰۰ مثقال (مشت افشار) که نرم بود و می‌توانستند آن را با اشکال مختلف در آوردند. دیگر دستاری که شاه دست را با آن پاک می‌کرد، چون چرکین می‌شد آن را در آتش می‌انداختند، آتش چرک را پاک می‌کرد، ولی نمی‌سوخت. ظاهراً این دستار از پنبه کوهی بوده است. (کریستین سن، همان، ۳۳۲)

در اینجا نه تنها حیوانات مانند اسب شاه و فیل، بلکه انسانی مانند همسر شاه، نوازندگان و خوانندگان، جزء عجایب معرفی می‌شوند و همه در حد کمال وجودی خود، معرفی می‌شوند و همچنین وسایلی مانند شطرنج، قطعه زر، تاج خسرو، تخت طاقدیس. طبیعی است که تمام لوازم سلطنتی از بهترین و مرغوبترین باشد اما میل به تجمل در این بخش تاریخ بسیار خود نمائی می‌کند. به طوری که هر یک از این وسایل در تاریخ‌های معتبر شرح شان به تفصیل

آمده است. آنچه در رمزگان لوازم و اسباب می‌توان دید میل به ارائه تصویری بسیار رویایی، دست نیافتنی، ارزشمند و وسوسه انگیز است که تصور فرا انسانی و فرا واقعی در ذهن ایجاد می‌کند و بیننده بین خود و آن مسند فاصله بسیار زیادی احساس می‌کند.

۵- رمزگان های پوشاک

این عنوان به نظر می‌رسد نقش پر رنگی در بازخوانی متن مورد بررسی پژوهش داشته باشد که بر می‌گردد به قواعد تفسیر پوشاک از نظر شأن اجتماعی، شخصیت، جایگاه شغلی و سن. اولین نکته‌ای که به نظر می‌رسد این است که در زمان ساسانیان و در دربار شاهی لباس نقش مهمی داشته است و از اهمیت زیادی برخوردار بوده است و این اهمیت تا جایی است که نه تنها خود شاه بلکه همه خدمه و همراهان او لباس فاخر به تن دارند.

البته در تاریخ نیز آمده که یکی از مهمترین رفتارهای شاهان در این دوره جهت تعریز و تکریم افراد هدیه دادن لباس تحت عنوان «خلعت دادن» است. این جامه‌ها به جهت ارزش و بهای بسیارشان در نمایاندن شأن افراد نقش به‌سزائی داشتند چنانچه فاخرترین و شکوهمندترین نقش بر لباس شاه بافته شده است و این لباس به نوعی مقام و مرتبه و شأن او را نشان می‌دهد و همین‌طور نقش لباس رامشگران متفاوت از فیل بانان و دیگران است. این نیز نکته‌ای است که ممکن است بر اساس آن بتوان این قضیه را متصور شد که جایگاه شغلی افراد بنابر نقش لباس آن‌ها تفاوت داشته است و به نظر می‌رسد، حکاکی دقیق آنها برای بازیابی مرتبه اجتماعی و شغل آنها بوده است.

در این بخش می‌توان یک نگاه رفت و برگشتی داشت، یعنی در نگاه نخست از نقش لباس به شأن و مرتبه و رتبه اجتماعی اشخاص پی برد و در واقع از نقوش گذر می‌کنیم و به نکاتی در مورد افراد می‌رسیم اما در نگاه بازگشتی که به نظر جذاب‌تر می‌آید، از مرتبه و شغل افراد می‌توان به اهمیت نمادهای تصویری در نگاه آن دوران پی برد.

در این دو صحنه بیننده ابزار و امکانات زیادی برای شناسائی شغل، شأن، رتبه و مقام هر کس دارد و به راحتی، بدون نگاه به لباس افراد می‌توان رتبه و شغل هر شخص را در تصویر تشخیص داد، بنابراین با این آگاهی و دانش نسبت به موقعیت هر فرد، می‌توان نقوش را نیز رتبه بندی کرد. در این نگاه بازگشتی به نوعی هر نقش اعتباری متمایز از سایر نقوش بدست می‌آورد و در صدر همه آنها نقش سیمرغ بالاترین اعتبار را کسب خواهد کرد و در نهایت این طور به نظر می‌رسد که این نقش از این جهت که بر لباس

تبلیغات دینی-سیاسی در انظار بود. البته جمعی از پژوهشگران معتقدند که این روش در اوایل دوره ساسانی وجود نداشته و ساسانیان در ابتدای سلطنت خود، برای مشروعیت، از دین استفاده نمی‌کردند. ولی در دوره‌های متأخرتر این اتفاق را قبول دارند. (کریمی زنجانی اصل، ۱۳۸۷، ۱۳۴)

به هر رو آنچه مسلم است این اتفاق و استفاده از دین در دوره خسرو پرویز بسیار زیاد بوده است به طوری که در تمام نقش برجسته‌های دوره ساسانی که از او باقی مانده علامت فره با او همراه است. در نقش برجسته شکار گوزن که شاه در قایق ایستاده است این فره به خوبی دور سر او نمایان است. (تصاویر ۸ و ۲) چهره‌های مادی و معنوی فره بیش از همه نور و هاله ی نور را به ذهن می‌آورد. در داستان آغاز زندگی زرتشت فره او به صورت نور و روشنی است. ایزد مهر را با هاله‌ای از نور مجسم می‌کنند و آن هاله را نشانه‌ای از فره می‌دانند و همچنین هاله‌ای از نور که در تصویر ایزدان و برخی از فرمانروایان بر دور سر دارند، نمادی از فره است و اساس هاله نور بر دور سر مقدسان در بیشتر ادیان نیز ناشی از این مقوله است. (آموزگار، ۱۳۸۷، ۳۵۵)

سیاست دینی خسرو پرویز باعث می‌شود که این هاله در این تصویر نیز به دور سر او باشد و همنشین با نقش سیمرغ روی لباس او شود. او حتی هاله را روی سکه‌های زمان خود همراه دارد. خسرو دوم مفاهیم دینی-سیاسی کیش زرتشتی را درباره پادشاهی به کار می‌گرفت و خود را مالک قدرت دینی و پادشاهی بر حق، یعنی فره جلوه داد. بنابر این پیوستگی در مفهوم مشروع سیمرغ و همنشینی تصویر آن با لباس شاه، نقشی عامدانه بود و نه صرفاً یک تصویر، که زائیده تمایلی هنری باشد. خسرو پرویز با استفاده از فره به عنوان رمزگان دینی پذیرفته در نزد همگان، سیاست اصلی حکومت خود را بر این پایه استوار کرد.

او حتی این وجه مشروح را در معرفی خود به کار می‌برد و به زبان می‌آورد که انسانی جاویدان در میان خدایان و خدایی بسیار توانا در میان آدمیان، صاحب شهرت عظیم، شهریاری که با خورشید طالع می‌شود و دیدگان شب عطا کرده اوست. (کرستین سن، همان، ۳۲۰)

با توجه به تعریف شاه از خودش و تعاریف تاریخی از او واضح است که سیاست مبلغانه او به گونه‌ای بود که نه تنها آنچه را که می‌خواست، باز می‌نمایاند، بلکه در تاریخ هم ذکری که از او می‌رود، باز هم بنا بر خواسته خود اوست. اما کریستین سن مواردی را در نقض این شجاعت مطرح می‌کند و می‌گوید در مصاف با بهرام چوبین شجاعت خود را به اثبات نرساند یا در جنگ‌های گوناگون کشور خود را هیچ‌گاه به خطر نیافکند و قدم در میدان ننهد. در باب احتیاط

شاه نقش شده. در آن زمان نسبت به سایر نمادها و یا شمایل‌ها اهمیت ویژه‌ای داشته است و نوعی کمال به حساب می‌آمده که این کمال فقط بر لباس شاه نقش بسته است.

۶- رمزگان های ایدئولوژیکی

۶-۱- رمزگان ایدئولوژی در وجه نظم اجتماعی

اما در مورد نظم اجتماعی در دوره ساسانی بر طبق نظر الام که سلسله مراتب را مورد نظر قرار می‌دهد با توجه به اسناد موجود در این دوره، نظام اجتماعی طبقاتی وجود داشته است. رمزگان اجتماعی حاکم بر دوره ساسانی، طبقه بندی واضح و وضع شده‌ای است که حکومت و مردم هر دو با معناهای آن آشنا هستند و هیچ ارائه و تصور ضمنی در آن وجود ندارد. اول روحانیون، دوم جنگجویان، سوم کشاورزان و چهارم پیشه وران. نجبا نیز چهار دسته بوده اند: اول شهرداران یا پادشاهان تابع، دوم شاهزادگان و خاندان سلطنتی، سوم بزرگان، چهارم آزادان یا اعیان و نجبا که همان دهقانان یا نجبای زمین دار هستند که هر یک از این تقسیم‌بندی‌ها خود شامل طبقه بندی های دیگری نیز هست، اما در زیر همه این طبقات تهیدستان و بردگان قرار داشتند. (دریایی، ۱۳۸۲، ۹۵)

۶-۲- رمزگان ایدئولوژی در وجه نظم اقتصادی

در زمان ساسانیان عایدات دولت بیشتر از مالیات اراضی بود که ظاهراً آن را «خراگ»^{۱۸} می‌نامیدند. پس از آن، مالیات سرانه بود که آن را گزیت یا سرگزیت^{۱۹} می‌گفته‌اند و عبارت بود از مالیاتی که سالیانه منابع معینی داشت و بین اشخاص تقسیم می‌شد. مالیات ارضی بنا به هر ناحیه بر محصول محل و بنا به مقدار محصول سالیانه تعلق می‌گرفت.

هرچند که در زمان ساسانیان پول ایران بالاترین اعتبار و رواج را داشت یعنی از کرانه رود دجله تا کنار رود سند و از بیابان‌های عربستان تا مرز چین رایج بود اما آن‌ها مالیات را بدون اندک ترحمی از مردم می‌گرفتند و مبالغ زیادی به عنوان غرامت اموالی که از خزانه شاه سرقت شده بود یا به طرق مختلف تلف گشته بود، از مردمان گرفته می‌شد و بنابر نقل‌های فراوان دیگر که در تاریخ بسیار آمده در دوره ساسانی، ایران ثروت فراوان داشت، اما مانند اکثر ادوار تاریخی دیگر این ثروت در دست افراد خاصی بود. (نفیسی، همان، ۴۲-۴۷)

۶-۳- رمزگان ایدئولوژی در وجه نظم سیاسی

یکی از مهم‌ترین کارهای شاهان ساسانی استفاده از

هم باید گفت تدابیر مزورانه‌ای داشت که منجر به قتل بزرگانی می‌شد که وجودشان برای او خطر محسوب می‌شد.

چند روایت ایرانی در تاریخ طبری در مورد خسرو پرویز و ستمگری در حق رعیت آمده است و گفته است که، بخت و اقبال او را متکبر و مغرور کرد، خودخواهی و استبداد و آزمندی او به نهایت رسید و چشم طمع به مال و ثروت مردم دوخت. طمع بی‌پایان می‌کرد و اموال رعیت را گرفت و موجب صعوبت زندگی مردم شد و خلق را بر او بددل کرد. همچنین بسیار بدگمان و کینه‌ور بود و همواره منتظر فرصت بود تا خدمتگزاران مضمون را از دم تیغ بگذارند. دکتر وامقی حکومت ساسانیان را از همان ابتدا یک دین دولت می‌داند، او معتقد است وقتی مهاجمانی با سلاح

دین به جایی هجوم می‌برند مهمترین سد در برابر آن‌ها یک دین است و نه چیز دیگر. (وامقی، ۱۳۷، ۳۳) و از اینجاست که در برابر سانحه دینی اشکانیان موبدان و متولیان معابد به کوشش برمی‌خیزد و سرانجام حکومت پانصد ساله اشکانیان را ساقط می‌کنند و برای نخستین بار روحانی زادگان در مرکز قدرت می‌نشینند و یک «دین- دولت» واقعی به معنای امروزی کلمه به وجود می‌آورند.

◆ گفتمان

در لباس شاه این روابط قدرت است که تصویری دینی را بر لباس حاکم نقش می‌زند و نگاه مردم به شاه از نظر ایدئولوژیک به وسیله همین روابط شکل گرفته است.

بازخوانی نشانه لباس در دوره ساسانی بر اساس رمزگان مربوطه	رمزگان مرتبط
حیات گیاهی- حکیم دانا- خارق العاده و شگفت- زیبایی- نگهبان- همه ایزدان آسمان- خورشید رهایی از بند- پیروزی- سلطنت- قدرت- اقتدار- در نظر میترا مقدس- رب النوع طوفان- بهرام ایزد فتح و پیروزی- محافظ آتش ایزدی- فرّه ایزدی- چیره شدن بر دشمنان- سر خداوند	تصویری
دست نیافتنی- مسلط- فرادست- جلال و شکوه- اوج اقتدار- ماورائی- ایجاد حقارت برای بیننده- نگاه روحانی و مقدس- شادی مردم در سایه اقتدار شاه- ایجاد ترس و ارعاب	مکان
بزرگی و شأن- شکوه و جلال- اوج اقتدار- استواری- پیروز و فاتح- شکست ناپذیر- رعب و وحشت- تحقیر	حرکت
ابهت شاه- حقارت بیننده- رویایی- دست نیافتنی- ارزشمند- وسوسه‌انگیز- فرا انسانی- فرا واقعی	معماری و وسایل صحنه ۲۰
اهمیت لباس برای همه حتی خدمه- جایگاه شغلی- رتبه بندی تصاویر روی لباس- میزان اهمیت تصاویر در دید مردم	پوشاک
طبقه بندی واضح و وضع شده	اجتماعی
ثروت فراوان در دست افراد خاص	اقتصادی
سیاست مذهبی و دینی	سیاسی

■ جدول ۱: بازخوانی نشانه لباس حاکم در دوره ساسانی (مأخذ: حسینی (نگارنده))

دچار نشستی می‌شود یعنی معنی در جایی دچار تردید می‌شود و به نظر پژوهش حاضر این نشستی در فرآیند گفتمان در تناقضات بیشتر دیده می‌شود، در واقع حقیقت آن جایی، به موازات باورهای اعتقادی و مذهبی اش پیش می‌رود که حاکم همان پیروز مقتدر مقدس است که نقش سیمرغ بر لباسش او را این‌گونه می‌نمایاند. حاکم همان محافظ و همان نگهدارنده است. حاکم همان فاتح بر دشمنان است و تصویر عقاب و سیمرغ نیز این معانی را منعکس می‌کند. اما نشستی و تناقض این معناها در روابط همنشینی در متن به خوبی گویاست. این جایگاه مقدس شاهی که شادی و آرامش مردم در سایه اقتدار اوست چرا در رمزگان‌های اجتماعی و یا اقتصادی این‌گونه نمی‌نماید.

در جدول فوق خلاصه‌ای از بازخوانی گفتمان نشانه‌های سیمرغ و عقاب در متن لباس در دوره ساسانی بر اساس رمزگان‌های مربوط آورده شده است. در تمامی رمزگان‌ها تقریباً وجهی را می‌بینیم که بر یک نگاه مقدس و مذهبی تأکید دارد و شاه را دارای تأییدات دینی، در اوج و فاتح جلوه می‌دهد. این روابط همگی گویای همین نکته هستند و این آن وجهی است که تولیدکننده یا همان شاه خواسته که دیده شود و نقش روی لباس او یعنی همان سیمرغ و یا عقاب به نوعی یک نماینده تصویری از این نگاه و جلوه‌گری موجه و مشروع است.

اما اینجا به تعبیر جالب شعیری نگاهی می‌کنیم، شعیری آغاز گفتمان را آنجایی در نظر می‌گیرد که معنی

15- Discourse

۱۶- نشانه شناس، معنا شناس، کارگردان تئاتر و منتقد ادبی و هنری ایرانی، دانشیار گروه زبان فرانسه در دانشگاه تربیت مدرس.

۱۷- در بررسی رمزگان های ایدئولوژی در این مورد توضیح کامل آورده خواهد شد.

۱۸- این کلمه، آرامی است که در زبان عربی به خراج بدل شده است.

۱۹- در عربی به جزیه بدل شده است.

۲۰- از نظر الام در تئاتر، معماری و وسایل صحنه یکی از رمزگان ها در باز خوانی نشانه هاست و در مقاله ی حاضر صحنه هایی که توصیف آن به صورت تاریخی یا تصویری موجود است از طریق همین رمزگان بازخوانی می شوند.

◆ فهرست منابع

۱- آموزگار، ژاله، زبان، فرهنگ و اسطوره (مجموعه مقالات)، چاپ دوم، تهران، معین، ۱۳۸۷.

۲- الام، کر، نشانه شناسی تئاتر و درام، ترجمه: دکتر فرزانه سجودی، چاپ اول، تهران، قطره، ۱۳۸۳.

۳- بهار، مهرداد، پژوهشی در اساطیر ایران، تهران، آگه، ۱۳۷۸.

۴- پورداوود، ابراهیم، فرهنگ ایران باستان، تهران، اساطیر، ۱۳۷۷.

۵- پورداوود، ابراهیم، یشت ها، تهران، اساطیر، ۱۳۷۷.

۶- دریایی، تورج، تاریخ و فرهنگ ساسانی، ترجمه: مهرداد قدرت دیزجی، چاپ اول، تهران، ققنوس، ۱۳۸۲.

۷- ریاضی، محمدرضا، طرح ها و نقوش لباس ها و بافته های ساسانی، چاپ اول، تهران، گنجینه هنر، ۱۳۸۲.

۸- سجودی، فرزانه، نشانه شناسی کاربردی، چاپ اول، تهران، علم، ۱۳۸۷.

۹- سجودی، دکتر فرزانه، نشانه شناسی زندگی روزمره با تکیه بر لباس، گفتگودر روزنامه اعتماد، ۱۳۸۷/۱۲/۲۰، ۱۳۸۷.

۱۰- سلطانی، سید علی اصغر، قدرت، گفتمان و زبان، ساز و کارهای جریان قدرت در جمهوری اسلامی، چاپ اول، تهران، نی، ۱۳۸۴.

۱۱- شعیری، محمدرضا، مطالعه نقش گفتمان هنری در جا به جایی نشانه ها و تغییر کارکرد معنایی، مقالات دومین هم اندیشی نشانه شناسی هنر، مرکز تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری فرهنگستان هنر، ۱۳۸۳.

۱۲- کارنوی، آلبرت جوزف، اساطیر ایرانی، ترجمه: احمد طباطبایی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۸۳.

۱۳- کریستین سن، آرتور، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه: رشید یاسمی، چاپ اول، تهران، صدای معاصر، ۱۳۷۸.

۱۴- کریستین سن، آرتور، چشم اندازی از دربار ساسانی، فصل نامه هستی، در زمینه تاریخ، فرهنگ و تمدن، فصلنامه وابسته

اینجا شرایطی که برای وجه مقدس و شکست ناپذیری او می بینیم در فرایندی ویژه که همان تناقضات و نشستی های معنایی است تبدیل به معنایی دیگر می شوند یعنی استبداد، ثروت اندوزی، مالیات های سنگین بر مردم و بسیاری موارد دیگر که شرح آن ها در بخش های قبلی آمد و از حقایق و نشانه های همنشین با این کسوت و روکش موجه بودند.

◆ نتیجه گیری

رمزگشایی خوانش متن را تغییر می دهد و به مفاهیمی ورای مفاهیم اولیه اشاره می کند به طوری که شاید امروز بتوان گفت مواردی که در ظاهر، نگاه موجه را به مسند قدرت در دوره ساسانی باعث می شود از جمله استفاده از تصاویر سیمرغ و عقاب، به نظر می رسد با عملکرد واقعی و حقیقت های جاری زمان خودش در تناقض است و این تصاویر به واقع حقیقت ها را پنهان کرده و روکشی مشروع و موجه به آن می بخشند که بنابر دلالت های ضمنی نیز چنین است. تصویر سیمرغ و عقاب گزاره هایی هستند که در ذهن خواننده به راحتی طبیعی جلوه می کنند و این عملی است که تلویحاً از سوی مسند قدرت اتفاق می افتد، اما در واقع با استفاده از یک گزاره ای که منشی اعتقادی دارد، مشروعیت خود را مستحکم تر می کند. می بینیم که به طور ضمنی همان مفهوم و گزاره ها یعنی استبداد، ظلم و فریب مردم از بطن آن مستخرج می شود و به نظر می رسد که گفتمان غالب نقوش سیمرغ و عقاب بر لباس حاکم فریب، ظلم و یا استبداد است.

◆ پی نوشت ها

- 1- Discursive Semiotic Approach
- 2-Text
- 3-Critical Discourse Analysis
- 4-Code
- 5-Connotation
- 6-Sing
- 7- Code
- 8- Decoding
- 9- Denotation
- 1۰-Roland Barthes
- 11- Code
- 12-Elam, Keir و تئاتر درام و نشانه شناس
- 13-Proxemic
- 14-Fairclough, Norman تحلیل گر انتقادی گفتمان

- به ایرانسرای فردوسی، دوره دوم، سال دوم، تابستان ۱۳۸۰، ۶۳.
- ۱۵- کریمی زنجانی اصل، محمد، *درنگی بر سیاست دینی ساسانیان (فرجام مانی شهزاده نوآور اشکانی)*، نشریه اطلاعات سیاسی اقتصادی، شماره ۲۴۷ و ۲۴۸، ۱۳۸۷.
- ۱۶- کوپر، جی سی، *فرهنگ مصور نمادهای سنتی*، ترجمه: ملیحه کرباسیان، تهران، فرشاد، ۱۳۷۹.
- ۱۷- کویاجی، جی سی، *مانندگی اسطوره های ایران و چین*، ترجمه: کوشیار کریمی طاری، تهران، نسل نواندیش، ۱۳۷۹.
- ۱۸- نفیسی، سعید، *تاریخ تمدن ایران ساسانی*، چاپ دوم، تهران، اساطیر، ۱۳۸۴.
- ۱۹- وامقی، ایرج، *سیاست مذهبی دولت ساسانی در برخورد با روم*

- شرقی، نشریه اطلاعات سیاسی اقتصادی، خرداد و تیر، شماره ۱۲۹-۱۳۰، ۱۳۷۷.
- ۲۰- یاحقی، محمدجعفر، *فرهنگ اساطیر و انتشارات داستانی در ادبیات پارسی*، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی سروش، ۱۳۶۹.

◆ فهرست منابع تصاویر

- ۱- ریاضی، محمدرضا، *طرح‌ها و نقوش لباس‌ها و بافته‌های ساسانی*، چاپ اول، تهران، گنجینه هنر، ۱۳۸۲.
- ۲- کریستین سن، آرتور، *ایران در زمان ساسانیان*، ترجمه: رشید یاسمی، چاپ اول، تهران، صدای معاصر، ۱۳۷۸.